

(NE)DOSTOJNO DELO
Prekarizacija standardnega in nestandardnega
zaposlovanja v Sloveniji

Miroslav Stanojević in Sašo Furlan (ur.)

Miroslav Stanojević in Sašo Furlan (ur.)

(NE)DOSTOJNO DELO

Prekarizacija standardnega in nestandardnega zaposlovanja v Sloveniji

Izdajatelj in založnik: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV

Za založbo: Hermina Krajnc

Ljubljana, 2018

© FDV 2018

Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.

Vse pravice pridržane.

Knjžna zbirka OST

Urednika zbirke: Maca Jogan in Anton Kramberger

Uredniški odbor: Srečo Dragoš, Maša Filipovič Hrast, Marjan Hočevnar,

Aleksandra Kanjuo Mrčela, Franc Mali

Recenzenta: Vesna Leskošek in Marko Lah

Naslovnica: Oink! design

Tisk: Tiskarna Demat

Naklada: 200 izvodov

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

331.102.12(082)

(NE)DOSTOJNO delo : prekarizacija standardnega in nestandardnega zaposlovanja v Sloveniji / Miroslav Stanojević in Sašo Furlan (ur.). - Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 2018. - (Knjižna zbirka Ost / Fakulteta za družbene vede ; 17)

ISBN 978-961-235-840-2

1. Stanojević, Miroslav

294261248

Kazalo

UVOD: DOSTOJNO DELO ZA VSE? Miroslav STANOJEVIĆ in Sašo FURLAN	5
I. NESTANDARDNO ZAPOSLOVANJE V SLOVENIJI	25
Evroobmočje in periferizacija slovenskega gospodarstva Ana PODVRŠIČ	27
Nestandardno zaposlovanje, prekarizacija in organizirano delo v Sloveniji Branko BEMBIČ	52
Primerjalna analiza značilnosti zaposlitev v izbranih evropskih državah Samo PAVLIN	86
Inovativno o prekarnosti? Aleksandra KANJUO MRČELA in Miroljub IGNJATOVIĆ	107
II. ANALIZA ŠTIRIH SEKTORJEV	132
Fleksibilizacija zaposlovanja in dela v gradbenem sektorju v starih in novih državah članicah EU Miroljub IGNJATOVIĆ	133
Agencijski delavci Maja BREZNIK	160
Nega in pomoč na domu med državo, trgov in družino Majda HRŽENJAK	180
Prekarizacija dela v standardnih zaposlitvah: primer zdravstvene nege Majda HRŽENJAK	195

III. DELITVENA EKONOMIJA.....	213
Nova ekonomija, staro organiziranje?	
Zala TURŠIČ.....	215
Delitvena ekonomija, delavska moč in novi načini sindikalnega organiziranja	
Andraž MALI in Boštjan REMIC	232
Prepusti se toku: AIRBNB, podjetniško mesto in poblagovljenje stanovanj	
Klemen PLOŠTAJNER	258
Očrt kritike delitvene ekonomije	
Anže DOLINAR	270
IV. PRAVNA UREDITEV	281
Pravni vidiki prekarizacije trga dela	
Barbara RAJGELJ	283

UVOD DOSTOJNO DELO ZA VSE?

Miroslav STANOJEVIĆ¹ in Sašo FURLAN²

---

¹ Miroslav Stanojević, red.prof. sociologije dela na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, miroslav.stanojevic@fdv.uni-lj.si.

² Sašo Furlan, mag. politologije in doktorski študent filozofije na Filozofski fakulteti v Ljubljani, sasofurlan@hotmail.com.

Ob koncu svetovne morije, ki se je začela leta 1914 in se je po kratkem premoru nadaljevala kot druga svetovna vojna, se je izoblikovalo splošno, zares globalno pričanje o zgodovinskem koncu obdobja vojn in družbenega (nepravičnega) reda, ki vojn ni znal preprečiti. Duh tedanjega časa je najbolje izražalo pričakovanje, da bo po splošni moriji nastopilo novo obdobje miru in pravičnosti (glej: Loach, *Duh leta, 45*); da bo novi, povojni red znal odgovoriti na osrednje vprašanje: Kako zagotoviti trajni mir?

Skladno z duhom tega časa je leta 1944 Karl Polanyi objavil knjigo *Velika preobrazba (The Great Transformation)*; napovedal je začetek obdobja obvladovanja trgov, umeščanja trga v družbo – obdobje dekomodifikacije. Istega leta je Filadelfijska deklaracija Mednarodne organizacije dela definirala temelje novega svetovnega reda (glej: Supiot, 2013). Utemeljitelno načelo povojnega pravnega reda je bilo, pravi Supiot, človeško dostojanstvo. Temeljni cilj povojnega reda je UNIVERZALNA SOCIALNA PRAVIČNOST, »ki povezuje ekonomsko politiko vseh držav«. Delo ni blago; tržne sile enostavno niso naravne sile; ustvarjajo jih ljudje, ki jih lahko tudi obvladajo. Znotraj novega reda sta imperativa **svobode** in **varnosti** vseh ljudi medsebojno organsko povezana: ljudje so svobodni (svobodno govorijo – izražajo svoja mnenja in pričanja), **ker so zavarovani pred pomanjkanjem**, pred pomanjkanjem pa so zavarovani, ker so svobodni in ustvarjalni.

Istega leta (1944) je v popolnem neskladju z duhom tedanjega časa Friedrich von Hayek objavil knjigo *Pot v suženjstvo (The Road to Serfdom)*. Temeljni cilj družbe mora biti, pravi Hayek, dvig splošne ravni blaginje s pomočjo delovanja SVOBODIH TRGOV. Osrednji imperativ tega sistema je konkurenca na svobodnem trgu oz. osvobajanje trgov.

Veliki povojni gospodarski in družbeni prenovi – obdobju izjemne gospodarske rasti, izjemnih pričakovanj prebivalstva ter moči levih strank – je ustrezalo uveljavljanje standarda polne zaposlenosti in socialne varnosti. Na Zahodu so se utrdili režimi demokratičnega kapitalizma. V obdobju povojne rasti so delovali kot sorazmerno zaprta nacionalna gospodarstva. Temeljili so na množični proizvodnji standardiziranih proizvodov ter tej ustrezni homogenosti velike (in rastoče) **populacije industrijskih delavcev**. Vpeti so bili v razmeroma stabilen mednarodni režim in v denarne sisteme, ki so bili osredotočeni zlasti na spodbujanje povpraševanja in rasti.

V pogojih gospodarske rasti, velike zaposlenosti in množičnega zaposlovanja v industriji je bila pogajalska moč sindikatov seveda izjemna. Ugotovitev, da »delo ni blago«, je ob tovrstni konfiguraciji družbene in politične moči vodila k medrazrednemu kompromisu, ta pa k standardnemu zaposlitvenemu razmerju – če že ne za vse, pa vsaj za večino delavske populacije. Tveganja, povezana z zaposlovanjem in zaposlitvenimi razmerji, je v tem obdobju prevzela država.

V povojnih družbah demokratičnega kapitalizma je bila tovrstna dekomodifikacija dela splošni trend. Intenzitete in dinamike znotraj tega trenda pa so bile različne.

Teorija različnih vrst kapitalizma (*vaieties of capitalism* / VoC teorija) sugerira, da sta se prav v tem obdobju medsebojno razločila dva temeljna (idealna) tipa kapitalizma: sistem liberalnega in sistem koordiniranega tržnega gospodarstva (Hall in Soskice, 2001). Skupni imenovalc obeh sta trg in hierarhija – hierarhično strukturirane organizacije, vpete v horizontalne tržne interakcije. Ta skupni imenovalc je vitalni koordinacijski mehanizem obeh tipov. Razlika je naslednja: v sistemih koordiniranega tržnega gospodarstva ob trgu (kot ključnem mehanizmu koordinacije) delujejo še dodatni, obrtni koordinacijski mehanizmi – npr. razvit sistem inkluzivnih kolektivnih pogajanj, specifičen sistem izobraževanja in specifičen tip korporacijskega upravljanja.

Idealnemu tipu liberalnega tržnega gospodarstva, ki sta ga Hall in Soskice izoblikovala s pomočjo posploševanj, utemeljenih na primeru ZDA, je ustrezala **liberalna država blaginje** (Esping-Andersen, 1990). Ta je po drugi svetovni vojni najbolj socialno ogroženim segmentom prebivalstva zagotavljala le minimum ugodnosti (pomoči). Tradicionalne norme delovne etike so močno okvirjale ta sistem, ki je bil naravnano tako, da je sistematično omejeval podporo države najbolj socialno ogroženim (podpora je temeljila na preverjanju upravičenosti do socialne pomoči) in spodbujal njihovo vključevanje na trg delovne sile. Država je ob zagotavljanju minimalne pomoči najbolj socialno ogroženim močno spodbujala uveljavljanje zasebnih blaginjskih programov. Temu je ustrezal stratifikacijski red, ki je bil nekakšna mešanica enakosti v revščini številnih prejemnikov socialne pomoči na eni strani in tržno diferencirane blaginje večinskega dela celotne populacije na drugi (Esping-Andersen, 1990: 26–27).

Izobraževalni sistem tega tipa kapitalizma je zagotavljal splošne in optimalno prenosljive/zamenljive kvalifikacije: na eni strani segment elementarno usposobljene, »abstraktne«, atomizirane delovne sile in na drugi strani segment visoko kvalificirane delovne sile z vrhunskim univerzitetnim znanjem (Estevez-Abe et al., 2001).

S splošnim znanjem usposobljena in (zato) zamenljiva delovna sila je bila v povojnih pogojih gospodarske rasti in množičnega zaposlovanja v industriji vključena v standardna zaposlitvena razmerja. Varnost, ki je bila povezana s takšnimi oblikami zaposlovanja, pa je bila vpeta v ključno in splošnejšo značilnost tega sistema, v režim njegove notranje, primarno tržne regulacije – režim tržne prožnosti. Ta je v izhodišču temeljil na numerični prožnosti organizacij. Ta primarna, eksterna prožnost organizacij je, kot rečeno, soobstajala z omejeno podporo v primeru brezposelnosti in s sistematičnim spodbujanjem vključevanja v zasebne blaginjske sheme. Numerična prožnost organizacij (režim tržne prožnosti) je proizvajala interesno atomizacijo ponudnikov delovne sile.

Idealnemu tipu koordiniranega tržnega gospodarstva – Hall in Soskice sta ga izpeljala iz primera povojnega nemškega sistema socialnega tržnega gospodarstva – ustrežata dva tipa države blaginje: ob »nemški« **konservativni korporativistični** tudi skandinavski **socialdemokratski država** blaginje.

V prvem primeru, kjer »liberalna obsedenost s tržno učinkovitostjo in komodifikacijo nikoli ni bila prevladujoča« (Asping-Andersen, 1990: 27), so bile blaginjske pravice sistematično povezane z razrednim in statusnim položajem, zato je bil redistribucijski učinek obroben. Zaradi vpetosti interesnih organizacij dela in kapitala v državno strukturo, je država lahko učinkovito omejevala/uokvirjala trg kot edini vir blaginje. Za celoten režim je bila značilna ohranitev tradicionalne družine in temu ustrezna izključitev žensk iz sfere plačanega dela.

Izobraževalni sistem tega (pod)tipa kapitalizma, sistem sektorskega poklicnega izobraževanja in usposabljanja, je zagotavljal specifično sektorske poklicne kvalifikacije, ki so bile povezane s specifično podjetniškim usposabljanjem in tej ustrezno socializacijo delavcev. Delavci so zato razpolagali z omejeno prenosljivimi in/ali neprenosljivimi znanji (Estevez-Abe et al., 2001); bili so dobro strokovno usposobljeni polivalentni delavci, optimalno prilagojeni potrebam podjetij. Tovrstna usposobljenost je bila v pogojih velike povojne gospodarske prenove prevladujoča značilnost zaposlenih v industriji, zaposlovanje v industriji pa je tedaj zajemalo (najmanj) relativno večino vseh zaposlenih. Zaradi specifičnih znanj je bila varnost zaposlitve polivalentnih delavcev visoka, saj so bili za podjetja vitalnega pomena. Ob zagotovljeni varnosti je bila tudi navezanost delavcev na podjetja močna. To je bil temelj specifičnih medrazrednih koalicij, ki so se v povojnem obdobju oblikovale znotraj nemške, konservativno korporativistične različice režima koordiniranega tržnega gospodarstva.

Polivalentni delavci so svojim organizacijam zagotavljali funkcionalno prožnost. Ta je bila povezana z močnim zavarovanjem za primer brezposelnosti ter s sistematičnim vključevanjem zaposlenih v javne blaginjske sheme. Rezultat je bil režim stabilne, varne zaposlitve polivalentnih delavcev. Standardnemu zaposlovanju polivalentnih delavcev je ustrezala kolektivizacija njihovih interesov na podjetniški in nadpodjetniški (sektorski) ravni. Ob vzporedni kolektivizaciji delodajalskih interesov so se medrazredne mikrokoalicije sistematično prevajale v režim medrazrednega (socialno-partnerskega) sodelovanja. Ta režim je omogočal reprodukcijo konservativne korporativistične države blaginje – ohranjanje sposobnosti države, da omejuje delovanje trga.

Socialdemokratska država blaginje je temeljila na načelu univerzalnosti, spodbujanju enakosti najvišjih standardov za vse. Razcepov med srednjim razredom (ki zasebnih blaginjskih programov ni poznal) in delavskim razredom ni bilo (Asping-Andersen, 1990: 27). Vsi so bili vpeti v sistem univerzalnega zavarovanja, vsi so imeli ugodnosti, vsi so bili odvisni od države blaginje in vsi so krili njene stroške. Ta režim je spodnašal tradicionalno družino; spodbujal je samostojnost, neodvisnost in individualizacijo; bil je nekakšna kombinacija liberalizma in socializma (Asping-Andersen, 1990: 28). Blaginjske ugodnosti so omejevale neplačano delo žensk ter omogočale njihovo množično vključevanje v sfero plačanega dela. Režim je bil osredotočen na doseganje polne zaposlenosti, saj je le ta zagotavljala vire, ki so jih potrebovali za kritje visokih stroškov univerzalne države blaginje (Asping-Andersen, 1990: 28).

Kriza rasti: globalizacija in tri modalitete strukturnih reform povojnih sistemov

V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja so povojni blaginjski režimi – sistemi ekonomije povpraševanja – zašli v težave. Soočili so se s krizo rasti. Dotedanji prevladujoči model upravljanja in spodbujanja povpraševanja ni več dobro deloval. Struktura povojnih družb se je spreminjala: zaposlovanje v industriji se je krčilo, v storitvah pa naraščalo. Ključni nosilci povojnega sistema so zato izgubljali moč, medtem ko se je moč akterjev, ki so zagovarjali osvobodanje trgov, stopnjevala. Med slednjimi so bili »poslovni krogi, ortodoksni bankirji in konservativne državne agencije« (Bohle, 2011: 91–92) oziroma, kako pravi Crouch (2011: 1), »globalne korporacije, posebej tiste iz finančnega sektorja«.

V skladu s spremenjenimi razmerji moči v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja so ekonomske elite razvitih zahodnih družb postopoma začele spreminjati prioritete svojega delovanja. Ob rastočem konkurenčnem pritisku novih industrijskih družb in naglih tehnoloških spremembah so zahtevale liberalizacijo režima odpuščanja ter omejevanje »davčnih obremenitev«. Zatrjevale so, da novih delavcev ne morejo zaposlovati, ker zaradi toge povojne zakonodaje težko odpuščajo. Zavračale so politiko »visokih davkov«, ki naj bi prav tako onemogočala novo zaposlovanje. S temi zahtevami so elite pravzaprav sprožile napad na državo blaginje (Dore, 2003).

Novo gospodarske interese je najbolj učinkovito artikulirala neoklasična ekonomska doktrina, ki je kot prevladujoča ekonomska doktrina začela uokvirjati nacionalne politike. Ob spremenjenih prioritetah velikih igralcev, ki so v kontekstu krize režima ekonomije povpraševanja naglo pridobivali moč, so svoje prioritete spremenile tudi vlade: začele so opuščati politiko spodbujanja polne zaposlenosti; ključni cilj novih politik je postala gospodarska rast ob nizki inflaciji.

Skratka, v novem kontekstu so politične elite, ne glede na svojo formalno politično naravnost, sprožile proces tržno naravnanih deregulacij nacionalnih sistemov. Vse so začele uporabljati enake prijeme: konkurenčnost lastnih nacionalnih gospodarstev so skušale povečati s spodbujanjem »prožnosti trga dela«, pravzaprav z liberalizacijo režimov odpuščanja. Hkrati so omejevale davčne »obremenitve« svojih gospodarstev (ter, temu ustrezno, »varčevale« oz. omejevale vire blaginjskih politik).

K stopnjevanju splošnih trendov liberalizacije in globalizacije so po sedemdesetih letih prispevale daljnosežne tehnološke spremembe, ki so temeljile zlasti na naglem razvoju informacijskih in komunikacijskih tehnologij (IKT). V osemdesetih letih je prišlo do množičnega porasta visoko zmogljivih in široko dostopnih računalnikov, ki so bili v devetdesetih letih z uvedbo interneta povezani v enoten informacijski sistem, na prehodu v novo tisočletje pa je hitra rast mobilne tehnologije raznovrstne digitalne naprave povezala v globalno integriran informacijsko-komunikacijski sistem.

Digitalna revolucija se danes nadaljuje s pospešenim razvojem umetne inteligence, strojnega učenja, napredne robotike, 3D tiska in t. i. interneta stvari.

Nove digitalne tehnologije so prispevale h koreniti reorganizaciji in širitvi kapitalskih trgov. Z uvedbo interneta se je namreč vzpostavilo tudi globalno integrirano digitalno omrežje finančnih trgov, kjer so se stroški sklepanja finančnih transakcij zelo zmanjšali, hitrost njihovega sklepanja pa zelo povečala. Digitalizacija kapitalskih trgov, ki je pospešila cirkulacijo informacij in kapitala, je nazadnje vodila do porasta visokofrekvenčnega trgovanja, ki ga na podlagi vnaprej programiranih algoritmov opravljajo računalniki, ki lahko »odločitve« za nakup ali prodajo določenega finančnega instrumenta sprejmejo v milisekundah; danes tako kar 70 odstotkov vsega trgovanja na delniških trgih v ZDA opravijo računalniki.

Digitalna revolucija ja botrovala tudi reorganizaciji trgov delovne sile. V splošnem je razvoj IKT pospeševal težnje k fleksibilizaciji in polarizaciji trgov delovne sile ter spodbujal procese zunanjega izvajanja dejavnosti (*outsourcing*). Hiter tempo razvoja IKT, ki v konkurenčnem okolju od podjetij zahteva nenehno nadomeščanje ene tehnologije z drugo, v kombinaciji z vedno tesnejšo vpetostjo v kapitalske trge, ki podjetja preusmerja k lovu za kratkoročnimi dobički, terja hitro prilagajanje podjetij na nenadne, pogosto nepredvidljive spremembe. Zaradi prilagajanja privatnih podjetij dinamiki novih tehnologij in kapitalskih trgov so od sedemdesetih let dalje politične elite in predstavniki kapitala promovirali fleksibilizacijo trgov delovne sile: spodbujali so tako eksterno in interno numerično fleksibilnost, ki omogočata lažje odpušcanje in najemanje delavcev (najpogosteje z atipičnimi pogodbami za določen čas), kot tudi funkcionalno fleksibilnost, ki olajšuje premeščanje delovne sile znotraj podjetij od ene dejavnosti k drugi. V duhu novega časa, ki povečuje mobilnost, dinamičnost in prožnost, so zakonodajalci začeli reformirati tudi izobraževalne sisteme – ti se od proizvodnje trajnih kvalificiranih veščin vse bolj preusmerjajo k proizvodnji potencialnih zmožnosti in kratkoročnih kompetenc (Sennett, 2008: 80). Izobraževalni sistemi tako vse bolj stremijo k oblikovanju delovne sile, ki se mora prilagajati hitro spreminjajočim zahtevam trgov, tako da se prek vseživljenjskega učenja vedno znova prekvalificira; npr. serviserji računalnikov se morajo med svojo delovno dobo trikrat na novo naučiti vsega.

Avtomatizacija in robotizacija proizvodnje sta v dobi vzpona IKT botrovala tudi rasti tega, čemur Keynes pravi »tehnološka nezaposlenost«, tj. nezaposlenost, ki je posledica nadomeščanja delavcev s stroji. Teorije, ki predvidevajo, da avtomatizacija proizvodnje samodejno povzroča nezaposlenost, so sicer preveč poenostavljene; avtomatizacija nekatere poklice res dela odvečne in s tem zmanjšuje povpraševanje po specifičnem segmentu delovne sile, vendar lahko hkrati sproži rast investicij, ki krepijo povpraševanje po drugih segmentih. Empirične študije kažejo, da se je od osemdesetih let dalje v ZDA, na Japonskem in v EU kot posledica uvajanja novih tehnologij povečal delež visoko kvalificiranih delavcev med vsemi zaposlenimi, medtem ko se je hkrati zmanjšal delež polkvalificirane delovne sile. Uvajanje IKT je po

eni strani ustvarilo povpraševanje po visokokvalificiranih poklicih, ki vključujejo nerutinsko kognitivno delo z novimi tehnologijami. Po drugi strani pa se je zmanjšalo povpraševanje po polkvalificiranih in nekvalificiranih delavcih, ki opravljajo (fizična ali kognitivna) rutinska opravila – njihovo delo je bilo najlažje nadomestiti s stroji in roboti. Vpliv novih tehnologij na zaposlenost delavcev z nižjimi kvalifikacijami, ki opravljajo nerutinska fizična dela (npr. čiščenje), ki jih je težje avtomatizirati, pa je bil pretežno nevtralen (Chivot in Usanov, 2013: 30). Uvajanje IKT je tako s selektivnim vplivom na različne segmente delavstva prispevalo k polarizaciji trga delovne sile – k rasti segmenta visoko kvalificirane delovne sile, katerega dohodki se povečujejo, in k eroziji številnih poklicev polkvalificirane ter nekvalificirane delovne sile, katere dohodki in možnosti za zaposlitev se krčijo.

Razvoj digitalne tehnologije je podjetjem v razvitih kapitalističnih državah olajšal tudi zunanje izvajanje storitev in selitev proizvodnje v tujino. V sedemdesetih letih je bil *outsourcing* pretežno omejen na selitev proizvodnje dobrin, ki jih je mogoče prevažati s pomorskim prometom (zlasti manjše potrošne dobrine), medtem ko je proizvodnja nemenjalnih dobrin (npr. hiše) in nemenjalnih storitev (npr. administracije) ostala na domačih tleh. V devetdesetih letih pa je razvoj IKT omogočil tudi selitev proizvodnje številnih nemenjalnih storitev. Med izjemnim razmahom investicij v IKT v devetdesetih letih so podjetja in nacionalne države na Zahodu modernizirale svojo računalniško infrastrukturo. Razvoj IKT so spremljale velike investicije v izgradnjo žičnih omrežij in brezžičnih postaj po vsem svetu. Posledično znižanje stroškov komunikacije, ki je olajšalo vzpostavljanje in organizacijo multinacionalnih produkcijskih verig, je pospeševalo težnjo k selitvi proizvodnje, ki se je začela v sedemdesetih letih. Multinacionalna podjetja (simptomatičen primer je Nike) tako v razvitih gospodarstvih ohranjajo zgolj dejavnosti, povezane z oblikovanjem in znamčenjem, medtem ko je fizična proizvodnja njihovih produktov locirana v t. i. *sweatshopih* drugega in tretjega sveta (Srncik 2016, 34).

Nazadnje pa je vzpon IKT prispeval tudi k reorganizaciji odnosov med delavstvom in vodstvenimi kadri v nekaterih podjetjih. IKT so okrepile težnjo k demontaži vertikalnih in piramidalnih struktur podjetij. Uvedba novih komunikacijskih tehnologij – denimo računalnikov, ki omogočajo delo na domu, ali elektronske pošte, ki omogoča neosebno komunikacijo vodstva z zaposlenimi, – je ponekod razgradila avtoriteto vodstva, ki je temeljila na podajanju ukazov prek osebne komunikacije. Toda sploščitev organizacijskih struktur in erozija osebne avtoritete vodstva pogosto nista vodili k demokratizaciji podjetij in slabljenju moči vodstva. Nasprotno, digitalne tehnologije so botrovale centralizaciji nadzora v podjetjih, saj so omogočile lažje in hitreše podajanje ukazov ter izpopolnile nadzorovanje in merjenje delovne uspešnosti iz središča. Novodobna horizontalna organizacija podjetij tako institucionalno strukturo »fordističnih« tovarn, ki temeljijo na hierarhično strukturirani piramidi po vzoru vojske – na podobenost organizacije avtomatiziranih

kapitalističnih tovarn z vojaško sta opozarjala že Marx in Weber –, nadomešča s horizontalno, a centralizirano strukturo, ki temelji na »panoptičnem nadzoru« kot ga imenuje Foucault (glej Sennett, 2008: 38). Vendar pa je bilo v zadnjih desetletjih tudi uvajanje horizontalne organizacije delovnih dejavnosti izrazito selektivno; visokotehnoška podjetja so na takšen način pretežno reorganizirala le nerutinske kognitivne dejavnosti, pri katerih prevladuje kvalificirana delovna sila. Paradigmatski primer je Apple, ki pri svojih »krovnih« dejavnostih (npr. programiranju, oblikovanju in trženju), ki jih opravljajo pretežno kvalificirani delavci in so locirana na Zahodu, spodbuja nehierarhično, horizontalno organizacijo odnosov na delovnem mestu, medtem ko v tovarnah na Vzhodu, kjer poteka zunanje izvajanje proizvodnje mobilnih aparatov (npr. v tovarnah Foxconn na Kitajskem), ohranja strogo hierarhijo in vojaško disciplino.

Hiter razvoj IKT je po sedemdesetih letih na splošno spodbujal procese fleksibilizacije in polarizacije delovne sile, selitve proizvodnje in zunanjega izvajanja storitev, tehnološko nezaposlenost ter centralizacijo nadzora nad zaposlenimi. Vendar pa učinki razvoja novih tehnologij niso bili samodejni; navedene družbene posledice IKT so bile del obsežnejšega procesa reorganizacije gospodarstev, ki ga je sprožil neoliberalni obrat. Poleg tega je treba poudariti, da učinki novih tehnologij niso bili enoznačni – institucionalni, politični in zakonodajni okviri, ki se razlikujejo od države do države, so namreč odločilno vplivali tudi na različne družbene učinke tehnoloških inovacij na raznih koncih sveta.

Pod temi pritiski so se povojne različice ekonomije povpraševanja začele (strukturno) spreminjati. Splošni trend liberalizacije je bil sicer povsod podoben, vendar so se zgodovinski konteksti (različice ekonomije povpraševanja) kakovostno razlikovali. Zato so morali biti tudi načini in rezultati tega spreminjanja različni.

Za analizo novih procesov potrebujemo nova analitična orodja. Izvirno konceptualno rešitev, ki omogoča novo interpretacijo globalizacijske dobe, ponuja Kathleen Thelen (2014): koordinacija in solidarnost, ki sta se v »zlati« povojni dobi medsebojno ujemali do te mere, da sta bili konceptualno nerazločljivi, sta se začeli v novem globalizacijskem obdobju praktično in konceptualno razločevati. V novem kontekstu sovpadanje koordinacije in solidarnosti (egalitarizma) ni več nujno. Ob ohranjanju koordinacije lahko solidarnost izginja in obratno (Thelen, 2014: 11).

V primeru **liberalnega tržnega gospodarstva** (npr. ZDA), kjer se je po drugi svetovni vojni vzpostavil režim **liberalne države blaginje**, od sedemdesetih let prejšnjega stoletja dalje mehanizmi, ki so v pogojih povojne gospodarske rasti delno ovirali temeljno logiko tržne prožnosti tega sistema, postopoma popuščajo; tradicionalno šibke mehanizme obržnih regulacij sistematično nadomešča tržna disciplina (Thelen, 2014: 13). V tem primeru se celoten proces demontaže liberalne države blaginje ujema z upadom koordinacije (»osvoboditvijo« trga) in stopnjevanjem neenakosti (upadom solidarnosti).

V dveh evropskih različicah **koordiniranega tržnega gospodarstva** dinamika in vsebina sprememb nista bili tako enosmerni in enoznačni.

V primeru konservativne korporativistične države blaginje se je v kontekstu globalizacijskih pritiskov močna koordinacija delodajalskih združenj ohranila. Neposrednega napada na podedovane institucije ni bilo. Vendar pa se je močna koordinacija ohranila zlasti v segmentu, ki je bi najbolj izpostavljen konkurenci – v izvoznem sektorju nacionalnega gospodarstva. Prejšnja široka »pokritost« z interesnimi organizacijami dela in kapitala ter sektorskimi kolektivnimi pogajanjmi se je začela omejevati na ta sektor. V tem vitalnem jedru celotnega gospodarstva se režim standardnega zaposlovanja ni spreminjal: koalicije menedžerjev in polivalentnih delavcev so vzdržale. Hkrati pa se je širila nekoordinirana, z interesnimi organizacijami in kolektivnimi pogajanjmi šibko pokrita in/ali nepokrita periferija celotnega sistema (Streeck, 2009: 38–46; Palier in Thelen, 2010). Na periferiji so se začele kopičiti številne dejavnosti, ki so bile izločene iz polja nekdanje varnosti polivalentnih delavcev oz. od jedra teh delavcev ter se začele vpenjati v območje rastoče dejavnosti sektorja tržnih storitev. Na tem območju se je začel uveljavljati režim tržne prožnosti, ki je temeljil na uporabi podložnega, zamenljivega človeškega materiala; na ljudeh, ki niso imeli izbire; na fleksibilnih delavcih. Na temeljih konservativne države blaginje se je torej širila **dualizacija trga dela**: konservativna država blaginje se je na stopnjevanje mednarodne konkurence odzvala z zagotavljanjem varnosti jedra delovne sile v vitalnem izvoznem sektorju gospodarstva (ki ohranja primat v celotni strukturi nacionalnega gospodarstva) ter (numerične, plačne, časovne idr.) fleksibilizacije rastoče periferije trga dela.

V primeru socialdemokratske države blaginje je potekal proces zamejene oz. vpete (*embedded*) fleksibilizacije. Izvozni sektor je izgubil vodilno vlogo, koordinacija pa je popustila na ravni celotnega sistema. Trend liberalizacije trga dela (liberalizacije režima odpuščanja) je sorazmerno močan, vendar se kljub deregulaciji ohranja visoka stopnja enakosti/solidarnosti. Ta nenavaden rezultat zagotavlja država. Ključna instrumenta, ki omogočata ohranjanje solidarnosti, sta zavarovanje za primer brezposelnosti ter aktivna politika zaposlovanja. Socialdemokratska država blaginje se na pritiske globalizacije prilagaja tako z liberalizacijo režima odpuščanja kot z državno nevtralizacijo njenih učinkov.

Evropeizacija Slovenije

V devetdesetih letih se je v Sloveniji vzpostavil neokorporativistični sistem, katerega oblikovanje je omogočilo prepletanje družbenih interesov, ki je bilo pogojeno z dediščino jugoslovanskega socializma.

Nosilci zgodnje faze prehoda v tržno gospodarstvo so bili menedžerji podjetij, ki so bila vpeta v zahodne trge, in reformna frakcija stare politične elite. Frakcija novih

tržno naravnanih strank, ki so predstavljale novo politično elito, je ohranila zavezništvo z menedžersko elito in sprožila proces vključevanja Slovenije v EU.

V Sloveniji se je tržno naravnano zavezništvo menedžerjev in nove politične elite že v zgodnjih devetdesetih letih soočilo s sindikalnim gibanjem. Zaradi njegove moči ga je bila koalicija, ki je vodila prvo fazo evropeizacije Slovenije, primorana vključiti v sooblikovanje sistema. Ta konstelacija je postavila temelj slovenskega neokorporativizma, ki se je stabiliziral sredi devetdesetih let.

Slovenski neokorporativizem je vseboval vse ključne značilnosti evropskih sistemov demokratičnega kapitalizma po drugi svetovni vojni. Kakor v teh sistemih se je tudi v Sloveniji v devetdesetih letih v kontekstu gospodarske rasti in močnega sindikalnega gibanja izoblikoval mehanizem političnih menjav, ki je zagotovil oblikovanje razvitega blaginjskega sistema. Ta je bil podoben povojnim različicam konservativne korporativistične države blaginje. Omogočil je učinkovito, nekonfliktno izpolnjevanje pogojev za vključitev v EU in EMU. Nadpovprečna gospodarska rast, ki jo je v kontekstu tedanjega povpraševanja na evropskih trgih spodbujala kombinacija monetarne in plačne politike, je Sloveniji omogočala ohranjanje notranjih ravnovesij.

Sredi prejšnjega desetletja so v kontekstu vključevanja Slovenije v EU in evroobmočje, skušali sistem, ki se je vzpostavil v devetdesetih letih radikalno spremeniti. Celoten projekt radikalne demontaže neokorporativističnega blaginjskega sistema je temeljil na ideološko-političnem prepričanju, da je le (deregulirana) neoliberalna država blaginje konsistentna s procesom evropeizacije, ki je vključeval prenos monetarne politike na nadnacionalno raven. Avtorji tega projekta so torej skušali prevesti slovensko različico koordiniranega tržnega gospodarstva v sistem liberalnega tržnega gospodarstva, saj so očitno bili prepričani, da je le slednji konsistenten s temeljno logiko procesa evropeizacije. Ključni nosilci tega projekta so bili desna vlada in z njo povezani menedžerji.

V primerjavi z interesnimi konstelacijami in koalicijami, ki so se oblikovale v devetdesetih letih in sredi prejšnjega desetletja (v obdobju monetarističnega obrata in masivnega dotoka poceni denarja), so novejša krizna interesna koalicija v Sloveniji šibkeje strukturirane in bolj nestabilne. Tako imenovane leve in desne frakcije politične elite so v novih, kriznih in postkriznih okoliščinah bistveno bolj kot prej vpete v referenčni okvir, ki ga oblikujejo nadnacionalne institucije in mednarodni finančni trgi. Že sama vključitev Slovenije v območje enotnega evropskega trga je pomenila pridružitvev režimu, v katerem je intenziteta strukturnega reformiranja, tj. fleksibilizacije trga dela in »racionalizacije« javnega sektorja, ključni mehanizem medsebojnega konkuriranja nacionalnih gospodarstev. Kriza je uporabo tovrstnih konkurenčnih »pripomočkov« le še dodatno spodbudila. V primeru Slovenije je bila ta spodbuda zares izjemna. Slovenija se je namreč le v nekaj letih iz države, utemeljene na davkih (*tax state*), preobrazila v državo, utemeljeno na dolgu (*debt state*). Visok javni dolg in odvisnost od finančnih trgov sta stopnjevala procese notranjega strukturnega reformiranja.

Moč izvoznega sektorja

Presenetljivo je, da kljub političnim poskusom radikalnega spreminjanja ter rastočim eksternim pritiskom in šokom ni mogoče zaznati radikalnih sprememb celotnega slovenskega sistema. Spremembe se dogajajo, vendar so iz primerjalnega vidika postopne. Videti je, da jih stabilizirajo globlje, strukturne značilnosti celotnega sistema.

Med njimi sta ključni dve. Prvič, sektorska struktura zaposlovanja se v Sloveniji spreminja zelo počasi. Na začetku tranzicije, leta 1991, je bil delež zaposlenih v industriji najvišji, skoraj polovičen (45,1 odstotka), nato pa se je začelo povečevati zaposlovanje v storitvenem sektorju. Kljub temu je delež zaposlenih v industriji primerjalno še vedno na izjemno visoki ravni, saj tudi v obdobju najmočnejšega pritiska zadnje krize ni padel pod 30 odstotkov, po krizi pa se je skoraj izenačil s predkriznim deležem (34,11 odstotka). Med razvitimi gospodarstvi primerljivo visok delež zaposlovanja v industriji ohranja Nemčija (27,9 odstotka leta 2017), med novimi članicami pa Poljska (32 odstotkov). Na Švedskem, Danskem in v Veliki Britaniji pa je ta delež padel pod 20 odstotkov (Ignjatović, 2010: 145; LFS podatki). Drugič, majhno slovensko gospodarstvo je izrazito izvozno naravnano in zato tesno vpeto v enoten evropski trg. Tradicionalna izvozna naravnost slovenskega gospodarstva, še posebej njegova usmerjenost na zahodne trge, je že v predtranzicijskih časih močno vplivala na oblikovanje temeljnih interesov gospodarske elite in na procese artikulacije interesov celotnega slovenskega gospodarstva. Po razpadu jugoslovanskega trga je odvisnost od izvoza utrdila ključno vlogo izvoznega sektorja v slovenskem gospodarstvu. Ker je pravzaprav celoten industrijski sektor izvozno naravnano in ker je izvoz vitalnega pomena za celotno slovensko gospodarstvo, prav interesi izvoznega sektorja bistveno določajo procese interesnih znotrajrazrednih in medrazrednih povezovanj v Sloveniji.

Interesi izvoznega sektorja slovenskega gospodarstva temeljijo na medrazrednem zavezništvu, ki je podobno zavezništvu v izvoznem sektorju nemškega gospodarstva. Ključ tega zavezništva je menjava učinkovitosti in kakovosti za varnost. Delodajalci morajo ohranjati varnost zaposlovanja jedra svoje delovne sile, tj. polivalentnih delavcev, saj brez njih ne morejo doseči standardov učinkovitosti in kakovosti, ki so v konkurenčnem okolju bistvenega pomena. Za izvoznike so polivalentni delavci ključni, za polivalentne delavce pa sta ključni varnost in stabilnost zaposlitve. Ti so v zameno za ohranjanje varnosti pripravljeni sprejeti dodatno prilagajanje ter izjemno časovno in delovno prožnost.

V kontekstu vključevanja v EU so se slovenska podjetja iz izvoznega sektorja, tako kot podjetja iz drugih evropskih okolij, osredotočala zlasti na ohranjanje jedra lastnih polivalentnih delavcev. »Nejedrne« dejavnosti in delavce so preselili drugim, k zunanjim izvajalcem. Prav ta mehanizem zniževanja stroškov velikih podjetij je bil ključen dejavnik nagle rasti števila malih podjetij in razmaha samostojnega podjetništva

nasploh. Razvil se je močan interesni razcep med velikimi in malimi podjetji. »Glas gospodarstva« sicer nikoli ni enoznačen, toda po tem razcepu ni več mogoče niti oblikovanje podobe enotnosti; ukrepe, kot sta liberalizacija režima odpuščanja in zniževanje davčnih obremenitev, sicer načeloma podpirajo vsi delodajalci, vendar pa so njihov najbolj goreč zagovornik pravzaprav sektor manjših podjetij – tistih, na katera so velika prevaila zajeten, pogosto tudi odločilen del konkurenčnega bremena, torej tistih, ki so izpostavljena največjim konkurenčnim pritiskom.

Konkurenčni pritiski na enotnem evropskem trgu so izjemni. Vendar izjemna prožnost standardno zaposlenih polivalentnih delavcev za preživetje velikih izvoznikov na evropskem trgu ne zadostuje. Ob takšnih konstelacijah podjetja konkurenčnost zvišujejo s tehnološkimi prenovami in/ali uporabo zunanjih funkcionalnih nadomestkov – malih podjetij in podjetnikov, ki medsebojno konkurirajo s samo-deprivacijo in deprivacijo lastnih zaposlenih in/ali z neposrednim zaposlovanjem nestandardnih in prekarnih delavcev.

Dualizacija trga dela: institucionalizacija razcepa in/ali njegovo preseganje?

Rezultat teh procesov je dualizacija trga dela. Širše primerjave razkrivajo dve posebnosti razcepa na slovenskem trgu dela. Prvič, delež aktivnega prebivalstva, ki je vpeto v standardna zaposlitvena razmerja, je v Sloveniji med najvišjimi v Evropi. In drugič, ta delež se v kontekstu evropeizacije slovenskega trga dela postopoma in sistematično manjša. Povedano drugače, temeljni trend na slovenskem trgu dela je postopna in sistematična rast skupnega deleža (seštevka) nestandardnih (prekarnih) delavcev in brezposelnih v celotnem aktivnem prebivalstvu ter temu ustrezen počasen upad primerjalno visokega deleža standardno zaposlenih.

Leta 2013 je v Sloveniji nastopila nova faza reforme trga dela. V izhodišču se je osredotočila na dva problema: na omenjeno nadpovprečno razširjenost standardnega zaposlovanja (»premajhna prožnost«) ter na problem nestandardno zaposlenih, prekarnih in brezposelnih. Ker je bila reforma uvedena v obdobju recesije, je bilo naraščanje brezposelnosti, posebej mladih, zaznано kot resnično pereč problem. V kontekstu aktualne konjunktore je ta problem manj pereč, vendar pa se seštevki nestandardno zaposlenih in brezposelnih še naprej povečuje. Pravilo je enostavno: v pogojih recesije število brezposelnih raste, upada pa delež nestandardno in prekarno zaposlenih; v pogojih konjunktore pa število brezposelnih upada, praviloma z naraščanjem števila nestandardno prekarno zaposlenih.

Reforma iz leta 2013 je imela dva ključna cilja: prvič, omejevanje varnosti zaposlitve standardno zaposlenih oz. liberalizacija odpuščanja (»povečevanje prožnosti trga dela«); in drugič, zmanjševanje brezposelnosti in prekarnega zaposlovanja. Drugi cilj je bil osredotočen na reševanje problema segmentacije trga dela oz. problema množičnega porasta prekarnih oblik dela.

Samoevalvacija, ki je bila opravljena tri leta pozneje (glej dokument *Za dostojno delo*, 2016) je učinke prvega cilja reforme iz leta 2013 (liberalizacije odpuščanja) ocenila pozitivno, učinke drugega cilja (omejevanje prekarizacije) pa delno kritično. »Zmanjševanje varovanja zaposlitve« naj bi spodbujalo realokacijo zaposlenih; ob doseženi liberalizaciji režima odpuščanja naj bi delodajalci že bolj kakor prej zaposlovali za nedoločen čas. Zaposlovanje narašča, večjega odpuščanja zaposlenih v letih po reformi pa naj ne bi bilo. Ob tako ugotovljeni benignosti liberalizacije odpuščanja so rezultati doseganja drugega cilja bolj vprašljivi; reforma je sicer učinkovito zavrla širitev uporabe nekaterih, pred reformo široko razširjenih oblik prekarnega dela in tako prispevala k zmanjševanju segmentacije trga dela (razlik med standardno zaposlenimi in prekarnimi delavci), vendar so se hkrati začele razširjati nove oblike prekarnega dela (v obliki »samostojnega podjetništva« in podobnega).

Reforma trga dela iz leta 2013 je bila rezultat socialnega dialoga. Socialni partnerji so pristali na politično menjavo: v zameno za omejevanje nekaterih oblik prekarnega dela so delodajalci dobili liberalizacijo režima odpuščanja, delojemalci pa so v zameno za omejevanje nekaterih oblik prekarnega dela pristali na liberalizacijo režima odpuščanja.

Menjava je bila očitno neekvivalentna. To samokritično ugotavljajo tudi avtorji reforme v samoevalvacijskem dokumentu, saj pravijo, da je bilo omejevanje varovanja zaposlitve sorazmerno uspešno, omejevanje prekarizacije pa sorazmerno manj uspešno. Problem, ki so ga z menjavo soglasno proizvedli socialni partnerji, je v resnici globlji. Delodajalci so z liberalizacijo režima odpuščanja dobili močno orodje discipliniranja delavcev, ki ga lahko kombinirajo z rezultati sorazmerno manj uspešnega omejevanja prekarizacije, torej z novimi oblikami prekarnega dela. Še več: pridobili so strateško možnost nadaljevanja procesa krčenja standardno zaposlenih na še ožje jedrne skupine ključnih delavcev, preostale manj pomembne delavce pa lahko dalje spreminjajo v samostojne podjetnike. Pogajalski dosežek delojemalcev je bil skromen; pravzaprav so se ob omejitvi nekaterih oblik prekarnega dela soočili s pojavljanjem novih oblik tega dela ter z rastočim pritiskom neposrednega podrejanja zahtevam tržne učinkovitosti.

Rezultat socialnega dialoga je nenavaden le na prvi pogled. Najbolj ustreza interesom malih delodajalcev. Velikim in vplivnim podjetjem načeloma ne škoduje, saj imajo ta z jedrnimi delavci sklenjen pakt, zaradi katerega slednji ne verjamejo, da se sprememba režima odpuščanja nanaša tudi nanje. Zaradi stopnjevanja prekarizacije dela ter legitimizacijskih potreb sindikalnih pogajalcev (iz izvoznega sektorja) in podobnih potreb vlade je bilo omejevanje nekaterih oblik prekarnega zaposlovanja neizogibno, vendar so bile te zelo hitro nadomeščene z novimi, bolj inovativnimi oblikami.

Videti je, da je reforma trga dela iz leta 2013 sprožila procese, ki niso skladni z deklariranim strateškim ciljem reforme: zagotavljanjem dostojnega dela za vse. Še več:

zdi se, da reforma razcepe, ki jih trenutna konjunktura učinkovito zakriva, pravzaprav pogloblja. »Dostojno delo za vse« je le deklarativen cilj, konkretne politike preurejanja trga dela pa so v Sloveniji, tako kot drugod, vsebinsko vpete v širši, splošni trend opuščanja evropske povojne »togosti« – polne zaposlenosti in varnih zaposlitev.

Pokazali smo, da znotraj tega splošnega trenda obstajajo pomembne razlike med nosilci spreminjanja nacionalnih režimov (ki izvirajo iz različnih tradicij države blaginje) in da nekateri med njimi niso povsem odpravili enakosti in solidarnosti.

V novem kontekstu se območja povojne »togosti« – sorazmerno varnega in stabilnega zaposlovanja – ponekod še ohranjajo. Tam, kjer so ta območja še pomembna za ohranjanje gospodarske rasti nacionalnega gospodarstva – pomembna pa so, če imajo visok delež v strukturi gospodarstva (in zaposlenosti), in še posebej, če so zasidrana v izvoznem sektorju nacionalnega gospodarstva, – se podjetja splošnemu trendu stopnjevanja konkurence prilagajajo tako, da ostanke »drage togosti«, ki seveda veljajo le za delavce, ki jih življenjsko potrebujejo, kombinirajo s poceni prekarnim delom. Neizogiben rezultat tovrstnega prilagajanja je dualizacija trga dela.

V tistih tradicionalno liberalnih tipih države blaginje, v katerih izvozni sektor bodisi nikdar ni bil bistvenega pomena bodisi je bistven pomen izgubil, prihaja do temeljite liberalizacije oz. rekomodifikacije trga dela.

Tudi v tradicionalno socialdemokratskih državah blaginje, v katerih je izvozni sektor izgubil svojo prevladujočo vlogo, pod pritiskom strukturnih reform prihaja do liberalizacije trga dela. Posledično negotovost zaposlenih v teh primerih država blaginje nevtralizira z dobrim zavarovanjem za primer brezposlenosti in aktivno politiko zaposlovanja.

Primer Slovenije je najbolj podoben prvemu, »nemškemu« obrazcu spreminjanja. Kakor v Nemčiji je tudi v Sloveniji izvozni sektor za celotno gospodarstvo ključnega pomena. Kakor v Nemčiji je tudi v Sloveniji moč medrazrednih koalicij znotraj izvoznega sektorja izjemna. Prav ta interesna konfiguracija pojasnjuje vitalnost, stabilnost in sorazmerno počasno spreminjanje slovenskega sistema v obdobju »evropeizacije«. Poskus radikalne preobrazbe, »racionalizacije« slovenskega neokorporativističnega sistema, projekt preobrazbe slovenske različice koordiniranega tržnega gospodarstva v sistem liberalnega tržnega gospodarstva, ki so ga zagnali sredi prejšnjega desetletja, ni mogel biti uspešen prav zaradi te interesne konfiguracije. Trčil je v kompleksno mrežo medrazrednih interesnih povezav, katerih težišče je bilo v izvoznem sektorju nacionalnega gospodarstva. Interesna povezava polivalentnih delavcev in njihovih delodajalcev sloni na potrebi po elementarni stabilnosti, brez katere podjetja, ki so zasidrana v sorazmerno kompleksnem in pretežno izvozno naravnanim gospodarstvu, ne morejo delovati. Poskus radikalne liberalizacije celotnega sistema je propadel, ker je to stabilnost spodnašal.

Spodleteli projekt radikalne preobrazbe Slovenije nakazuje, da bi prehod v liberalno tržno gospodarstvo destabiliziral izvozni sektor, zaradi česar mu tako sindikati

kot delodajalci iz izvoznega sektorja sistematično in odločno nasprotujejo. Vendar se zdi, da je moč tega nasprotovanja bistveno odvisna od radikalnosti načrtovanih reform. Poskusom radikalnega spreminjanja režima varnosti (polivalentnih delavcev) so do zdaj sindikati praviloma radikalno nasprotovali. Pri oblikovanju inkrementalno naravnanih sprememb pa so bili tako sindikati kot delodajalci praviloma bolj konstruktivni – prevzeli so vlogo socialnih partnerjev. Razlika je ključna – ob danih interesnih konstelacijah rezultat inkrementalnih sprememb ni in ne more biti preskok v režim (neo)liberalnega tržnega gospodarstva, saj je ta nezdružljiv z logiko delovanja izvoznega sektorja. Inkrementalne spremembe lahko rezultirajo le v ohranjanju prevlade izvoznega sektorja, neizogibni sprotni učinek tega ohranjanja pa je reprodukcija razcepa na trgu dela – dualizacija trga dela. V danem kontekstu se javne politike ukvarjajo le z blažitvijo razcepa, z njegovim omejevanjem znotraj družbeno vzdržnih okvirov.

Pokazali smo, da je preskok Slovenije v režim liberalnega tržnega gospodarstva malo verjeten. Enako velja za prehod v bolj dinamičen in bolj solidarnostno naravnani obrazec skandinavskega tipa. Toda premiki proti enemu ali drugemu obrazcu so mogoči in odvisni zlasti od konstelacije političnih interesov. To, kar je legitimizacijska potreba sindikatov in (levo)sredinskih vlad, je lahko okno priložnosti za »hibridizacijo« slovenskega sistema s skandinavskim modelom. Veliki sindikati lahko lastno prenovno zasnujejo na organizaciji in sindikalizaciji periferije trga dela, z odločnejšim vztrajanjem na zaščiti in omejevanju prekarnega dela. S tem lahko spodbudijo tehnološko prenavljanje izvoznega sektorja in dolgoročno sprožijo tudi strukturne spremembe, ki vključujejo ustrezno zavarovanje za primer brezposelnosti *za vse* ter ustrezno finančno in strokovno podprto aktivno politiko zaposlovanja *za vse*.

Za zdaj pa je slovenski sistem podoben nemškemu. Ob tej podobnosti pa med njima obstaja tudi temeljna razlika: slovenski izvozni sektor je v dobršni meri dobavitelj nemškega izvoznega sektorja; nemški sistem je zasidran v centru evropskega (in svetovnega) gospodarstva, slovenski pa na njegovi periferiji.

* * *

Večina prispevkov v pričujoči knjigi temelji na rezultatih treh projektov, ki so jih v obdobju 2013–2016 izpeljali člani in sodelavci programske skupine Centra za proučevanje organizacij in človeških virov, IDV – FDV. Prvi med njimi – temeljni projekt *Možnosti za desegmentacijo trga dela* (2013–2016), ki ga je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, nam je omogočil enakovredno vključitev v dva mednarodna projekta – *Reducing precarious work in Europe through social dialogue* (PRECARIOUS 2015–2016) in *The rise of the dual labour market: fighting precarious employment in the new member states through industrial relations* (PRECARIR 2015–2016), ki ju je financirala Evropska komisija.

V prvem delu knjige avtorji prispevkov opredeljujejo ključne značilnosti nestandardnega zaposlovanja v Sloveniji, ki ga umeščajo v širši, evropski kontekst.

Prvo poglavje *Evroobmočje in periferizacija slovenskega gospodarstva*, ki ga je napisala **Ana Podvršič**, analizira prepletanje procesov priključevanja slovenskega gospodarstva območju EU/EMU, upadanja standardov varnih zaposlitev ter mehanizmov socialne zaščite in politične ter ekonomske periferizacije Slovenije znotraj evropskega gospodarsko-političnega prostora.

Branko Bembič se v poglavju *Nestandardno zaposlovanje, prekarizacija in organizirano delo v Sloveniji*, ki temelji na raziskavah mednarodnega projekta PRECARIR, osredotoča na tri vprašanja: Kako opredeliti prekarnost dela? Katere oblike destandardizacije zaposlovanja spodbujajo stopnjevanje prekarizacije in kakšna je njihova porazdelitev med gospodarskimi panogami? Kakšen je odziv organiziranega dela na vse močnejšo prekarizacijo dela in kaj ga pogojuje? Avtor argumentira, da je prekarizacija političen problem, s katerim se sooča delavski razred v celoti. Zato je vprašanje o moči sindikatov še toliko pomembnejše za učinkovit boj proti porastu prekarnosti dela.

Samo Pavlin v poglavju *Primerjalna analiza značilnosti zaposlitev v izbranih evropskih državah* opravi primerjalno analizo značilnosti zaposlovanja v Sloveniji na eni strani ter v Nemčiji, Italiji, Poljski, Švedski in Veliki Britaniji na drugi. Avtor ugotavlja, da vsaka od naštetih držav predstavlja eno od oblik tradicionalnega tipa države blaginje. Na podlagi opravljenih primerjav avtor oblikuje konceptualni okvir nadaljnjih raziskav.

Aleksandra Kanjuo Mrčela in **Miroljub Ignjatović** v poglavju *Inovativno o prekarnosti?* predstavita rezultate mednarodnega projekta PRECARIOUS. Namen projekta je bil raziskati kontekst in trende prekarizacije dela v šestih evropskih državah – petih zahodnoevropskih in Sloveniji, s poudarkom na odzivih in strategijah socialnih partnerjev. Projekt se je osredotočal na iskanje inovativnih oblik socialnega dialoga, ki prispevajo k zmanjševanju prekarnosti oz. večji vključenosti na trgu delovne sile.

V drugem delu knjige avtorji predstavijo specifičnosti nestandardnega in prekarnega zaposlovanja v štirih sektorjih.

Miroljub Ignjatović v poglavju *Fleksibilizacija zaposlovanja in dela v gradbenem sektorju v starih in novih članicah EU* razkriva, kako uporaba različnih oblik fleksibilnega zaposlovanja in dela v gradbenem sektorju v starih in novih članicah EU ustvarja prekarno delovno silo in na kakšne, če sploh kakšne, načine socialni partnerji v teh državah poskušajo zmanjšati obseg prekarizacije in njen vpliv na preostalo delovno silo. Avtor ugotavlja, da so v starih in novih članicah v gradbeništvu poleg podobnosti vidne tudi pomembne razlike. V novih članicah je stanje v gradbeništvu slabše zaradi večje nestabilnosti gospodarstev in finančnega sektorja, finančne podhranjenosti, slabše uveljavljene zakonodaje, nižjih standardov in nižje stopnje

varnosti pri delu ter bolj razširjenega pojava dela brez pogodb in neformalnega dela, za katerega so značilne nižje plače oziroma neredno izplačevanje teh.

Maja Breznik v prispevku *Agencijski delavci* ugotavlja, da je slovenska reforma trga dela iz leta 2013 (v nasprotju z mnogimi evropskimi državami) agencijske delavce delavke v pomembnih pravicah izenačila z redno zaposlenimi. Raziskovalni izsledki pa kažejo, da je v praksi učinek teh izenačitev šibek. Ključno vprašanje, na katerega odgovarja avtorica, je, ali ni pravno izenačevanje agencijskih delavcev iluzija, ki je v protislovju s strukturno vlogo agencij.

Majda Hrženjak v prispevku *Nega in pomoč na domu med državo, trgov in družino* ugotavlja, da se nega in pomoč na domu umeščata v feminizirano, delovno intenzivno storitveno dejavnost socialne oskrbe, ki v starajočih se evropskih družbah postaja vse pomembnejša. Na pogoje dela na tem področju odločilno vplivajo socialne politike države. Avtorica argumentira, da v Sloveniji politike skrbi za starejše vzpostavljajo mnogo različnih delovnih položajev, ki so segmentirani med javno službo in trgov ter med formalnimi in neformalnimi delom. Čeprav se delo nege in pomoči na domu v vseh analiziranih primerih kaže kot prekarno, avtorica ugotavlja, da se prekarlost za skrbstveno delavko stopnjuje s približevanjem tržnim, hibridnim in neformalnim delovnim položajem, in nasprotno – bolj kot je delo formalizirano in bližje kot je javni službi, manj je prekarno.

Ista avtorica v prispevku *Prekarizacija dela v standardnih zaposlitvah: primer zdravstvene nege* analizira pogoje dela v zdravstveni negi v Sloveniji. Rezultati analize kažejo, da so zaradi notranje fleksibilizacije, ki jo terja z varčevanjem in ekonomizacijo motivirana reorganizacija stroškov dela, delovnih procesov in delovnega časa, prekarizaciji izpostavljene tudi standardne zaposlitve v javnem sektorju. Ključen dejavnik prekarizacije dela v zdravstveni negi je primanjkljaj zaposlenih, ki ga delodajalci kompenzirajo s podaljševanjem delovnega časa, prisilnim nadurnim delom, ki ni v celoti plačano, povečevanjem intenzivnosti dela, nepredvidljivimi delovniki ipd., vse to pa pri zaposlenih povzroča preobremenjenost in zdravstvene težave.

V tretjem delu knjige avtorji kritično analizirajo pojav delitvene ekonomije.

Zala Turšič v poglavju *Nova ekonomija, staro organiziranje* ugotavlja, da se posledice delitvene ekonomije kažejo v prekarizaciji delovnih razmerij, prelaganju stroškov in odgovornosti na delavstvo ter pomanjkanju socialne varnosti. Ob pregledu nekaterih praks organizacije delavstva v delitveni ekonomiji avtorica analizira ovire organiziranja v delitveni ekonomiji v primerjavi z organiziranjem delavstva v rednih delovnih razmerjih.

Andraž Mali in **Boštjan Remic** v poglavju *Delitvena ekonomija, delavska moč in novi načini sindikalnega organiziranja* poudarjata, da so delitvena ekonomija in plat-forme dela nove oblike kapitalističnega gospodarstva, ki zaostrejuje prekarizacijo in spreminjajo koordinate razrednega boja. Z novimi načini discipliniranja in nadzora

otežujejo sindikalno organiziranje. Nastanek delitvene ekonomije je povezan z vpe-ljavo novih tehnologij in zaostritvijo razmer na trgu delovne sile. Vendar nove oblike gospodarstva niso alternativa ustaljenim oblikam kapitalistične produkcije, temveč nov korak v njihovem razvoju, ki prispeva k večjemu podrejanju delavstva. Čeprav se moč organiziranega dela zaradi nadaljnje fragmentacije zmanjšuje, se na obronkih pojavljajo oblike delavske solidarnosti, ki lahko prispevajo k prenovi sindikalnega gibanja.

Klemen Ploštajner v poglavju *Prepusti se toku: Airbnb, podjetniško mesto in poblagovljenje stanovanj* ugotavlja, da se nam Airbnb, spletna posredovalnica med lokalnimi lastniki stanovanj in globalnimi turisti, kaže kot revolucionarna tehnološka inovacija, ki ne bo v temelju pretresla zgolj turistične industrije, temveč bo skupaj z drugimi akterji delitvene ekonomije spremenila celotno družbeno ureditev. Dejansko pa je Airbnb nemogoče misliti, ne da bi razumeli njegove utemeljenosti na poblagovljenju stanovanjskega vprašanja in vzponu podjetniškega mesta. Platforma le pogloblja že obstoječe procese plenjenja skupnega, ki so v pogojih neoliberalizacije postali osrednji način upravljanja z mestom.

Anže Dolinar v poglavju *Očrt kritike delitvene ekonomije* poudarja, da delitvena ekonomija ni novost, temveč del družbenih procesov, ki trajajo že dlje časa. Ideološka predispozicija delitvene ekonomije je namreč predispozicija prevladujoče ideologije sodobnega kapitalizma. Ta ideologija je neoliberalizem. V prvem delu poglavja argumentira, da je treba procese delitvene ekonomije razumeti prav v kontekstu neoliberalizma. V drugem delu skuša oblikovati izhodišče za občo kritiko delitvene ekonomije.

V četrtem delu knjige **Barbara Rajgelj** poda pregled ključne zakonodaje, ki v Sloveniji (trenutno) ureja trg dela.

Literatura

- Bohle, Dorothee (2011): Trade Unions and the Fiscal Crisis of the State. Warsaw Forum of Economic Sociology 1(3): 89–105.
- Crouch, Colin (2011): The Strange Non-Death of Neoliberalism. Cambridge: Polity Press.
- Chivot, Eline in Artur Usanov (2013): The European Labour Market and Technology. Dostopno prek: https://www.hcss.nl/sites/default/files/files/reports/SC_The_European_labor_market_and_technology_employment,_inequality,_and_productivity.pdf (20. januar 2018).
- Dore, Ronald (2003): New forms and meanings of work in an increasingly globalized world, Tokio: International Institute for Labour Studies.
- Esping-Andersen, Gosta (1990): The Three Worlds of Welfare Capitalism. Cambridge: Polity press.

- Estevez-Abe, Margarita, Torben Iversen in David Soskice (2001): *Social Protection and the Formation of Skills: A Reinterpretation of the Welfare State*. V Peter A. Hall (ur.) in David Soskice (ur.), *Varieties of Capitalism, The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, 145–183. Oxford: Oxford University Press.
- Hall, Peter A. (ur.) in David Soskice (ur.) (2001): *Varieties of Capitalism, The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press.
- Hayek, Friedrich A. (1944): *The Road to Serfdom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ignjatović, Miroljub (2010): *Slovenski trg delovne sile – med ekonomsko učinkovitostjo in socialno pravičnostjo (varnostjo)*. V Urban Vehovar (ur.), *Neosocialna Slovenija?* 141–160. Koper: Univerzitetna Založba Annales.
- Loach, Ken (2013): *Duh leta '45*, DVD.
- Palier, Bruno in Kathleen Thelen (2010): *Institutionalizing Dualism: Complementarities and Change in France and Germany*. *Politics & Society* 38 (1): 119–148.
- Polanyi, Karl (1944): *The Great Transformation. The political and Economic Origins of Our Time*. Boston, MA: Beacon Press.
- Sennett, Richard (2008): *Kultura novega kapitalizma*. Ljubljana: Založba *cf.
- Srnicek, Nick (2016): *Platform Capitalism*. Polity: Cambridge.
- Streeck, Wolfgang (2009): *Re-forming Capitalism, Institutional Change in the German Political Economy*. Oxford: Oxford University Press.
- Supiot, Alain (2013): *Duh Filadelfije. Socialna pravičnost proti totalnemu trgu*. Ljubljana: Založba *cf.
- Thelen, Kathleen (2014): *Varieties of Liberalization and the New Politics of Social Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Za dostojno delo. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, 2016.

I. NESTANDARDNO ZAPOSLOVANJE V SLOVENIJI

Evroobmočje in periferizacija slovenskega gospodarstva¹

Ana PODVRŠIČ²

V prispevku raziskujemo medsebojne povezave med tremi procesi, ki potekajo v Sloveniji v zadnjih desetletjih in so večini prebivalstva tudi dobro znani; gre za (a) priključevanje slovenskega gospodarstva in države v procese evropskih integracij in uvedbo skupne valute; (b) čedalje večje upadanje standardov varne zaposlitve in mehanizmov socialne zaščite ter (c) politično in ekonomsko periferizacijo Slovenije znotraj evropskega gospodarsko-političnega prostora. Naša analiza je zamejena z obdobjem od konca osemdesetih let prejšnjega stoletja do nastopa krize pred skoraj desetimi leti. Za tako časovnico smo se odločili, ker bi radi identificirali točko preloma, ki je zarisala nadaljnjo smer razvoja slovenskega gospodarstva in sistema industrijskih odnosov.

Teza, ki jo zagovarjamo, je trojna: prvič, da bi znova okrepili gospodarsko rast in legitimirali svoj dominanten položaj v družbi, so domači vladajoči razredi v času dolžniške krize odstopili od tedanje razredno-razvojne strategije. Drugič, ta obrat v prid izvozno usmerjenemu gospodarstvu in spreminjanje trga dela in plač v ključno sredstvo konkuriranja na nastajajočem enotnem evropskem trgu, je šel z roko v roki s spremembo v političnoteritorialni strategiji in poskusi teh vladajočih razredov, da premagajo relativno močno lokalno družbeno opozicijo tako, da premestijo teritorialno vpetost slovenskega načina akumulacije in regulacije ter njegovih instanc in načinov odločanja iz »Beograda« v »Bruselj/Frankfurt«. Evropske regulacije, zlasti tiste, ki veljajo za evroobmočje, namreč preoblikujejo državne aparate tako, da monetarno in konkurenčno politiko osvobodijo pritiskov domače javnosti in/ali delavstva, trg dela in plače pa nosijo glavno breme prilagajanj na zunanja tržna nihanja. In nadalje, ker sta tako slovenska kot evropska »vzhodna« strategija odrekli državi kakršno koli industrijsko progresivno in aktivno vlogo pri okrevanju in nadaljnjem razvoju domačega gospodarstva, je čedalje večja »evropeizacija« slovenskih politik in državnih regulacij le krepila strukturne šibkosti, lastne slovenski industrializaciji, in z njimi povezano intenzifikacijo dela.

¹ Zahvaljujem se prof. Miroslavu Stanojeviću za pomoč in potrpežljivost pri urejanju končne različice besedila.

² Doktorska študentka, Sociologija kulture, Filozofska fakulteta in Ekonomske vede, Univerza Paris 13-Villetaneuse, anka.podvrsic@gmail.com.

Tezo bomo razvili v štirih korakih: po kratki predstavitvi teoretičnega okvira, na katerega se opiramo, se bomo posvetili obdobju krize na prelomu devetdesetih let prejšnjega stoletja. Nato bomo preučevali boje in družbene aranžmaje, ki so omogočili konsolidacijo izvozno usmerjene industrializacije, za tem pa analizirali mehanizme, ki so z razvojem odvisnostna financializacije še okrepili pritiske na trg dela in plač. V zaključku povzemamo temeljne ugotovitve in nakažemo, kako so se že znane razvojne in razredne tendence v času krize le še okrepile.

Teoretični nastavek

Naša razprava se opira na elemente iz odvisnostne teorije³ (*dependency theory*) in teorije regulacije. Dejansko bi tako eno kot drugo teoretski smer težko zreducirali ne enotno »teoretsko šolo«, saj znotraj posamezne teorije obstaja množica izhodišč in heterogenih analitičnih perspektiv. Vendarle pa raziskovalke in raziskovalce povezuje zanimanje za časovno-prostorske spremembe v razvoju nacionalnih gospodarstev in pa predpostavka, da je slednji notranje nestabilen, zgodovinsko določen ter odvisen od specifičnega prepleta ekonomskih, družbenih in političnih faktorjev.

Zgodovinsko-strukturalna definicija odvisnosti, oprta na razmerja moči družbenih sil

Odvisnostna teorija temelji na konceptu center–periferija, ki so ga razvili raziskovalci na Ekonomski komisiji Združenih narodov za Latinsko Ameriko v petdesetih letih prejšnjega stoletja, t. i. *dependentiste* pa povezuje več predpostavk. Najprej, da je odvisnost gospodarstev povezana z različnimi, a medsebojno povezanimi pogoji, ki določajo procese akumulacije kapitala v centru svetovnega gospodarstva in na njegovi periferiji. Organizacija procesa akumulacija v centru in na periferiji je tako določena z njunim položajem v svetovni delitvi dela. V primerjavi s centrom se periferna gospodarstva navadno soočajo s pomanjkanjem kapitala; ker so odvisna od tujega izvoza kapitala in končnih proizvodov, se morajo neprestano soočiti s plačilnobilančnimi neravnotežji oz. si prizadevati, da do njih ne bi prišlo.

Naša razprava se opira predvsem na Cardosa in Faletta (1979; Cardoso, 1972), ki sta vpeljala zgodovinsko-strukturalno smer na področju odvisnostne teorije in se zoperstavila determinističnim analizam, ki so periferna območja razumele kot »orodje«

³ Pri izbiri terminologije in njenem zapisu se opiramo na delo I. Wallersteina *Uvod v analizo svetovnih sistemov*, ki je v prevodu Tanje Renner izšel leta 2006 pri Založbi I*cf. »Dependency theory« tako prevajamo kot odvisnostna teorija, raziskovalce, ki pripadajo tej paradigmi, pa kot *dependentiste*.

v rokah imperialnih sil, te pa naj bi regije potisnile le še v nadaljnji »nerazvoj«. Da bi pokazala, da se odvisnost in razvoj produkcijskih sil ne izključujeta, Cardoso in Faletto vpeljeta koncept odvisnostni razvoja (*dependent development*). Menita namreč, da lahko v specifičnih zgodovinskih okoliščinah in prepletu družbenih sil tuji kapital celo prispeva k dvigu produktivnosti manj razvitih perifernih območij. Odvisnostni razvoj namreč ne pogojujejo le zunanji dejavniki in družbene sile, ki bi samovoljno upravljale s periferno regijo, njeno delovno silo in produkcijskimi sredstvi. Družbenoekonomske strukture in odnosi, ki zaznamujejo razvoj perifernih regij, so vedno zgodovinsko določeni in odvisni od specifičnega prepleta odnosov med državnimi akterji, družbenimi razredi in produkcijskimi procesi ter njihovo vpetostjo v mednarodno delitev dela. Ker je konkretna sestava vladajočih razredov odvisna tako od vzpostavljenih razmerji družbenih moči kot tudi od danih družbenoekonomskih struktur in dinamik, lahko odnosi in povezave med predstavniki tujega in domačnega kapitala zavzamejo različno obliko oz. naravo; lahko so medsebojno strateško povezani ali pa so bolj konfliktno naravnani. Četudi zunanje razmere in način, kako je nacionalno gospodarstvo vključeno v mednarodno delitev dela, dodatno krepijo in zaostrejujejo lokalna družbena protislovja, pa pogoji odvisnosti načeloma ne zaprejo povsem domači manevrski prostor.

Odvisnostni razvoj je družbeni proces, ki ga primarno poganjajo družbena razmerja, strukture konfliktov in boji, značilni za posamezne države; je pa ta notranja družbena dinamika neposredno povezana z zunanjimi akterji in družbenimi procesi. To pomeni, da neenakomeren razvoj in mednarodne neenakosti niso določeni s prostorsko in časovno fiksiranimi razmerji prevlade in podrejenosti, ampak so odvisni od zgodovinsko vzpostavljenih in spreminjajočih se politično-družbenih pogojev. Za nas so pomembni zlasti pogoji in mehanizmi, ki so uokvirjali razvoj postsocialističnih gospodarstev, do njih pa se lahko dokopljemo prav z novim branjem regulacionistične teorije.

Na financializaciji temelječa analiza načinov akumulacije in regulacije

Teorija regulacije proučuje pogoje za obstanek in možnosti reprodukcije kapitalističnih gospodarstev in družb. Izhaja iz predpostavke, da sam tržni mehanizem ne more zagotoviti relativne stabilnosti, ki določajo razvoj posameznega gospodarstva po krizah oz. pred njimi. Da bi pojasnili nihanja v zgodovinskem razvoju družb, teoretiki regulacije proučujejo, kako se značilnosti danega procesa akumulacije kapitala povezujejo s sistemom regulacije, tj. celoto družbenih institucij in norm, ki določajo razvoj posameznih regij. Obdobje relativne gospodarske stabilnosti se lahko oblikuje le na podlagi združljivih načinov akumulacije in regulacije. »Akumulacija« in »regulacija« namreč nista v vzročno-funkcionalnem razmerju, saj se vzpostavita (in spreminjata) glede na družbene boje, ki hkrati potekajo na različnih ravneh, njihov

iztek in konkretna institucionalizacija kompromisov pa sta vedno odvisna od moči in strategij udeleženih akterjev (Hirsch, 2014: 54–56).

Becker je bil s svojo skupino raziskovalcev (Becker et al., 2010; Becker in Jäger, 2012; Becker et al., 2015) med prvimi, ki je odvisnostno teorijo združil s teorijo regulacije in z njunimi izhodišči analiziral mehanizme, ki določajo asimetrično medsebojno povezanost današnjih evropskih gospodarstev. Dva koncepta predelane teorije regulacije sta zlasti pomembna za našo razpravo: koncept (odvisnostne) financiranja in koncept teritorialnosti načinov akumulacije in regulacije.

Medtem ko so dependentisti v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja v svojih analizah odvisnosti upoštevali predvsem neenakomeren pretok blaga oz. hierarhično organizacijo mednarodne trgovine in tokove kapitalskih naložb (tuje neposredne naložbe), so se ob strukturnih spremembah, ki določajo razvoj svetovnega gospodarstva v zadnjih štiridesetih letih, izoblikovali novi mehanizmi odvisnosti. Ti so povezani zlasti z naraščajočimi tokovi finančnega kapitala in financiranja nacionalnih gospodarstev. Financiranje tu definiramo kot relativno hitrejšo rast finančnih terjatev in prihodkov gleda na rast »produktivnega« sektorja. Danes financiranja zadeva vsa nacionalna gospodarstva in prežema vse segmente produkcije, a na zelo neenakomeren način, odvisno od danega razvoja produkcijskih sil, družbeno-ekonomskih struktur, razmerij moči in od oblike integracije lokalnih gospodarstev v mednarodno delitev dela. S tem ko akumulacija fiktivnega kapitala postaja čedalje pomembnejša z ekonomskega vidika – a tudi s političnega v smislu zaščite interesov finančnega sektorja –, postajajo procesi akumulacije kapitala na svetovni ravni čedalje bolj nestabilni in krizno naravnani, hkrati pa tudi prežeti z novimi modalitetami neenakomerne razvoja in razmerji moči. Medtem ko je rast fiktivnega kapitala (v smislu sestave domačega BDP) značilna zlasti za centralne države, pa odvisnostna financiranja, ki je značilna zlasti za periferne regije, temelji na kapitalu, ki prinaša obresti (krediti) (Becker et al., 2015).

Financiranja svetovne produkcije je bila hkrati rezultat in vzrok prav tako pomembnih sprememb ravni (*scales*) regulacij in institucionalnih aranžmajev, ki določajo razvoj nacionalnih gospodarstev. Države so namreč hkrati pospeševale procese gospodarskih integracij z vzpostavljanjem novih sistemov regulacije na nadnacionalni ravni, a tudi gospodarskega členjenja tako, da so prenesle del svojih regulativnih funkcij in sposobnosti na nižjo administrativno raven (Hirsch, 2014: 150). Becker (Becker 2002 v Becker in Jäger, 2012: 173–174) to diverzifikacijo državnih ravni in funkcij pojasni s konceptom (politične) teritorialnosti, ki se nanaša na formalnopravni zamejen prostor, znotraj katerega velja določen način regulacije. Družbeni boji za politično-prostorsko zamejitev sistema regulacije so močni še zlasti v obdobju večjih kriz, saj te pod vprašaj postavijo uveljavljene družbene dogovore, institucionalne aranžmaje in legitimnost vzpostavljenih odnosov in struktur družbene dominacije.

Spremembe v teritorialnosti, ki določajo načine regulacije, so potekale hkrati s tvorbo novih mednarodnih režimov; ker je mednarodni režim eden ključnih vidikov načina akumulacije in regulacije, bomo v prispevku podrobneje proučili mednarodne sisteme, ki so uokvirjali razvoj slovenskega gospodarstva.

Mednarodni režimi regulacije in akumulacije: Washingtonski sporazum in EU/EMU

Smernice razvoju slovenskega gospodarstva so določali predvsem trije mednarodni sistemi regulacij: stabilizacijski programi, ki so bili del Washingtonskega sporazuma in jih je v času t. i. dolžniške krize v osemdesetih letih prejšnjega stoletja najučinkoviteje promoviral Mednarodni denarni sklad (MDS), določila Evropske unije (EU) ter režim Ekonomske in monetarne unije (EMU). Med temi mednarodnimi režimi z vidika temeljnih družbenoekonomskih politik, ki jih te zagovarjajo oz. narekujejo, večjih razlik ni. Vse se namreč prizadevajo za večjo liberalizacijo tokov kapitala in blaga, širitev privatne lastnine in nadzora nad produkcijskimi sredstvi in procesi, nižanje standardov zaposlovanja in delavskih pravic ter za spremembo smotrov oz. kriterijev sistema socialnega varstva v prid finančnim kriterijem in *workfare*. Podobno neoliberalne narave je tudi njihov razvojni model, ki temelji predvsem na izvozno naravnem razvoju in krepitvi finančnega sektorja. Vsi režimi tudi poskušajo okrepiti regulacijske sposobnosti države; neoliberalne politike namreč ne zahtevajo le regulatorja s politično avtoriteto, ampak predvsem regulatorja, ki lahko sprejete odločitve oz. zakonodajne spremembe tudi vpelje ter nadzira njihovo relativno uveljavitev znotraj »svojeja« teritorija (Ivanova, 2007).

In ravno z vidika posameznih načinov gradnje države (*state building*), tj. konkretnega sklopa regulacij, s katerimi ti režimi oz. njihove politične instance poskušajo uveljaviti sicer močno podobne politike, je smotrno, da jih analitično razločujemo. V državah, ki so se soočale z dolžniško krizo in (hiper)inflacijo v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, je MDS, skupaj z ostalimi mednarodnimi finančnimi organizacijami, s pridom uporabljal svoj »monopol« nad finančnimi skladi in programi »pomoči« kot sredstvo vpliva na lokalne voditelje in njihove reformne in razvojne programe. Panitch in Gindin (2012: 238) pravita, da si je MDS prizadeval zlasti za prestrukturiranje monetarnega sistema v omenjenih državah; poleg krepitve regulacijskih in nadzornih sposobnosti in aparatov države je MDS dostop do finančnih skladov pogojeval z reformo centralnega bančnega regulatorja. Zahteval je ustanovitev neodvisne centralne banke, ki bi imela formalnopravno moč in podlago, da uveljavi restriktivno finančno in monetarno politiko ne glede na domače potrebe oz. zahteve javnosti in/ali ljudskih množic po (večjih) javnih izdatkih.

Reformni programi, ki jih je MDS sprva uporabil v latinskoameriških državah, nato pa nekako »izvozil« še v bivše socialistične države, so vsebovali še naslednje